

BERTOD JA AGNES

Draamateater

Noa Lazar-Keinan

BERTOD JA AGNES

ברטוד ואגנס

2018

Heebrea keelest tõlkinud → MARGUS ALVER

Kahes osas

Lavastaja → PRIIT PEDAJAS

Kunstnik → PILLE JÄNES

Valguskunstnik → KAIDO MIKK

Etenduse juht → ANNELI ROOSI

Esietendus 18. veebruaril 2023 väikses saalis

Näidendit on mängitud Iisraeli rahvusteatri Ha-Bima, esietendus 10. novembril 2018. Eesti Draamateatri jõuab „Bertod ja Agnes” lavale esimest korda väljaspool Iisraeli.

Bertod → MARTIN VEINMANN

Agnes, Bertodi abikaasa → LAINE MÄGI

Šira, nende tütar → HILJE MUREL

Näidendi tegevus toimub üheainsa õhtu,
juudi uusaastaõhtu ehk *roš ha-šaná* õhtu
jooksul.

Ene Paaver: Palun tutvustage Eesti vaatajale ennast ja oma loomingut.

Noa Lazar-Keinan: Mu nimi on Noa. Ma olen sündinud Iisraelis ja kasvanud Tel-Avivis, kus ma elukaaslase, kahe lapse, kassi ja koeraga tänini elan. Ma alustasin oma loometeed näitlejana, ent juba lavakunstikoolis avastasin ma, kui suur vägi on kirjasõnal, ja leidsin selles oma koha. Täna kirjutan ma teatrile, televisioonile ja filmile. Enamasti kirjutan ma ühel või teisel moel omaenda hirmudest. Näidend „Bertod ja Agnes“ aitas mul toime tulla vanaema aeglase lahkumisega, näidendit „Lühis“ („קצר“) inspireeris mind kirjutama minu pojale pandud autismidiagnoos ja näidend „Mälumäng“ („משחק הזיכרון“) on koormast, mida ma kannan kolmanda holokaustijärgse põlvkonna esindajana. Võib öelda, et kirjutamise abil tulen ma toime nende ränkade teemadega ja katsun neid aja möödudes käsitleda huumori ja kaastundega.

7

EP: 2022. aasta lõpus, enne lavastuse proovide algust kohtusite „Bertodi ja Agnese“ trupi näitlejatega ja rääkisite väga südamlikult näidendi autobiograafilisest taustast. Palun jagage seda ka vaatajatega.

NLK: Näidendit kirjutama inspireerisid mind minu isapoolsed vanavanemad: vanaema Helen, kes suri 92-aastaselt, ja Arnold, kes suri 95-aastaselt, päevapealt kolm aastat pärast vanaema surma, mis justkui toonitas nende tugevat paarisuhet. Nad olid abielus üle seitsmekümne aasta ja nende suhe oli algusest lõpuni romantiline ja armastust täis. Mõlemad elasid pika elu ning mul oli õnne nendega pikki aastaid läbi käia ja nendega ka nende eluõhtul koos olla. Kui vanaema Alzheimeri haigusesse jäi, oli see väärikas ja romantiline paar sunnitud toime tulema valu

NOA LAZAR-KEINAN viibis 2022. a novembris Tallinnas PÖFF-il ja kohtus enne „Bertodi ja Agnese“ proovide algust näitlejatega ja tõlkijaga. Südamlikul kohtumisel räägiti teksti autobiograafilistest tagamaadest, juudi kultuuri traditsioonidest, nimedest jm. Meil on väga hea meel tutvustada autorit ja tema näidendi rikast tausta ka Eesti teatrivaatajale.

ja haavumisega, mida unustamine tähendas, ja ma elasin nendega koos läbi selle draama, mis neid elusügisel tabas. Ma nägin, kuidas vanaema mälust ilma jääb nagu puu lehtedest ja milliste mälestuste külge ta sellegipoolest klammerdub, mis pani mind juurdlema selle üle, mis isiksusest alles jääb, kui mälu on kadunud. Mind rabas ääretu pühendumus, millega vanaisa vanaema eest hoolitses. Isegi siis, kui vanaema enam vanaisa ei mäletanud, hoolitses vanaisa tema eest edasi usus, et ta suudab sellest ravimatust haigusest jagu saada. Ja võib-olla vanaisa armastus kõigele vaatamata võitiski.

Näidendit hakkasin ma kirjutama, kui mu vanaema juba haigeks jäänud oli, ja see oli ka viis vanaisaga haigusest rääkida, sest loomult polnud ta mees, kes oleks tunnetest rääkinud, ja rääkimata asjadest, mis oleks võinud vanaema au riivata, aga kuna ta ise ka kirjutas, oli ta aldis mind näidendi kirjutamisel abistama. Näidendi heaks oli ta nõus jutustama nende igapäevastest rasketest hetkedest ja minu palvel üht-teist isegi kirja panema, pakkuma välja, kuidas abikaasa loogiliselt võiks käituda, ja mulle tundub, et meile mõlemale oli nendest vestlustest abi.

Näidendi sain ma valmis alles pärast nende mõlema surma. Mulle näib, et kuni nad veel elus olid, oli mul paljusid stseene raske ette kujutada, voodistseenidest rääkimata... Pärast nende surma oli mul kergem võtta rohkem vabadust ja teha vanavanematest väljamõeldud tegelased – ja samas realistlikumad ideaalsest pildist, mille nad eluajal endist alati jätsid. Ma pole kindel, kas vanaisa ja vanaema oleksid olnud rahul iga sõnaga, mis ma nende kohta kirjutasin, aga ma olen kindel, et neil oleks olnud hea meel selle üle, et ma leidsin viisi neid meenutada ja jutustada nende armastusloo. Ja ma olen kindel, et nad oleksid

olnud väga rõõmsad selle üle, et nad on jõudnud Eestisse.

EP: Agnes tuleb Euroopast, kus sadas lund, israeli, kus see on väga haruldane nähtus. Nüüd jõuab teie näidend kuumast israelist lumisesse põhjamaisesse riiki, kus israeli ajalugu ja eri põlvkondade keerukad saatused ei ole kuigi tuttavad. Bertodi ja Agnese identiteeti on kujundanud mitu maad ja kultuuri, kus nad on kasvanud ja elanud. Mida võiksite vaatajana selles taustas, ka ajaloolises kontekstis eriti tähele panna, et tegelasi paremini mõista? Näidendis nimetatakse või seal isegi kõlab mitu keelt, kuidas see tegelasi ja nende saatust iseloomustab?

NLK: See, et Bertod ja Agnes rändasid Euroopast välja israeli ja et nüüd on nad tänu näidendile Euroopas tagasi, on ilus tõdemus. Nagu minu vanaisa ja vanaema sündisid ning veetsid nad oma lapsepõlve ja nooruspõlve Euroopas. Bertod elas Belgias ning Agnes Poolas ja siis Belgias. Siit ka mõlema prantsuse keel ja Agnese lapsepõlves omandatud poola keel. Kuna nad olid juudid, siis räägiti nende peres jidiši keelt. Teise maailmasõja ajal teenis vanaisa Briti sõjaväes Itaalias, tänu millele omandas ta ka inglise ja itaalia keele. Teise maailmasõja lõpus emigreerusid nad israeli sooviga alustada uut elu ja omandasid ka uusheebrea keele. Kui nad israeli saabusid, siis said nad isegi uued nimed, ent mõlemad eelistasid Euroopa nimed alles jätta. Lastele panid nad heebrea nimed ja rääkisid nendega heebrea keeles. Kui nad tahtsid, et lapsed aru ei saaks, siis läksid nad omavahel prantsuse keelele üle. Ja kui mu isa ja tädi juba prantsuse keelest aru said, siis salatsesid nad edaspidi jidiši keeles. Nad kasvasid lapsed üles israeli kultuurikeskkonnas ja -vaimus, mis oli

paljuski nende Euroopa päritolukultuuri antitees. Emigrantidena jäid nad ometi alati sünnimaad taga igatsema. Vanaisa ja vanaema sõitsid pea-aegu igal aastal Euroopasse, ja ka Vahemere-äärse Tel-Avivi põrgukuumuses säilitasid nad oma kiindumuse Euroopa muusikasse ja kunsti, valmistasid kodus Euroopa toite ja igatsesid lund.

Margus Alver: Draamateatri lavastus on esimene „Bertodi ja Agnese” lavastus väljastpoolt Iisraeli. Heebrea keelest inglise keelde tõlgitud ja USA-s mängitavates näidendites õnnestub säilitada palju jidiškeelseid sõnu ja väljendeid, sest publiku hulgas on palju juute, kes neist aru saavad, ning omajagu jidišisme on Ameerikas jõudnud ka üldkeelde, ja neid jidišisme saab kasutada heebrea keelest tõlkides. Eestis on seevastu väga väike juudi kogukond ja minul seda võimalust polnud. Agnese piiblainelised sõnamängud asendasin Eestis tuntumate vana testamendi tsitaatidega, mida Sinuga koos pikalt kaalusime, et säilitada emotsionaalne värving ja keeleregister, mis just antud stseeni atmosfääri ja tegelase emotsionaalsesse seisundisse sobiks (seksuaalne alatoon, tõgamine, solvumine). Arutlesime Sinuga näidendis esinevate pärisnimede üle ja otsustasime koos, kuidas neid võiks või tuleks mugandada. Sinu näidendeid on mängitud Saksamaal. Mis on Sinu jaoks oluline, kui Sinu näidendeid välismaal lavale tuuakse?

NLK: Ma tean, et tõlkes on pahatihti raske kõiki algteksti kultuurikontekstist tulenevaid seoseid edasi anda. Just seetõttu tekibki aga tõlkimisel autori ja tõlkija vahel nii põnev dialoog. Tõlkija peab olema väga tundlik ja algteksti põhjalikult süvenema, et aru saada mitte üksnes sõnadest, vaid ka nende tähendusest algupärandi kultuuris

ja ühiskonnas ning näidendis leiduvast huumorist. Kui minu näidendeid välismaal lavale tuuakse, siis on minu jaoks kõige olulisem, et publikuni jõuaks dramaturgia ja inimestevaheliste suhetega seotud universaalne, kultuurideüleene emotsionaalne laeng. Siinkohal pean mainima, et tihe koostöö Margus Alveriga oli minu jaoks ülimalt meeldiv, ja kuigi minu eesti keel piirdub üksnes paari sõnaga, olen ma kindel, et tal õnnestus eesti keeles edasi anda näidendi pisimadki nüansid ja teha parimad võimalikud kohandused.

MA: Holokaust on meie, juutide kollektiivses mälus ja on vaieldamatult osa meie identiteedist, nii Iisraelis kui ka mujal maailmas elavate juutide jaoks. Sinu vanavanemad jäid holokaustis ellu – Agnesel, kelle prototüübiks on Sinu enda vanaema, on selgelt meeles, et ta pääses kolm korda natside eest põgenema - ja tegelesid enne Belgiast Iisraeli kolimist aktiivselt juutide, iseäranis juudi laste abistamisega. Tean, et Sa oled kirjutanud holokaustiteemalise filmi stsenaariumi. Kuidas mõjutasid Sind lapsepõlves ja teismelisena vanavanemate jutud Euroopas läbielatust? Kas käisid gümnaasiumiõpilasena klassiekskursioonil Auschwitzis, mida Iisraelis gümnaasiumiõpilastele korraldatakse?

NLK: Õnneks ei sattunud minu vanavanemad ei töö- ega surmalaagrisse. Vanaisa tuli pere juurest ära ja sõitis üksi Iisraeli juba enne Teist maailmasõda noorte juutide repatrieerumise programmi raames. Sõja puhkedes astus ta Briti armee juudi brigaadi ja teenis Euroopas. Sõja lõpus otsis ta ristiisku pööratud juudi lapsi ja ärgitas neid Iisraeli elama sõitma. Vanaema viibis sõja ajal Belgias ja Prantsusmaal, ühines vastupanuliikumisega ja aitas juudi lastel kloostritesse varjule pääseda. Nende vapustavad ja põnevad

lood tollest ajast lummasid mind alati, ja mul oli raske seda vanapaari, kellena mina neid lapsena tundma õppisin, nende lugude tegelastena ette kujutada. Pole mingit kahtlust, et minu vanavannemate lood, üldse lood holokaustist ning kolmanda holokaustijärgse põlvkonna kooli- ja huviharidus kujundas minu identiteeti. Juba maast madalast kuulsin ma lugusid holokaustiõudustest ja nägin liiga üksikasjalikke fotosid, ja minu arvates aitas see omajagu kaasa surmahirmule, mida ma lapsepõlves tundsin. Ja võib-olla on mul sellepärast ka kalduvus kiiresti süüa ja sööki mitte järele jätta (või on see lihtsalt õgardlus?). Kui midagi positiivset leida, siis kui ma aru sain, kui palju minu vanaisa ja vanema olid pidanud võitlema ja ohverdama, et Iisraeli riik üles ehitada, süvenes minu kiindumus Iisraeli.

- 12 Gümnaasiumiõpilasena ma Poolas ei käinud. Mitte et ma ise poleks tahtnud, aga mu vanemad polnud nõus, et ma lähen reisile, mida nemad nimetasid holokaustifestivaliks. Eelmise aasta mais olin ma residentuuris Münchenis, ja et korvata Poola reis, millest ma ilma olin jäänud, käisin ma Dachau koonduslaagris. Seal olles oli mul hea meel – kui sellises kohas millegi üle hea meel olla saabki –, et ma jõudsin sinna alles küpse inimesena ja mitte teismelisena.

EP: Holokausti isiklikult läbi elanute põlvkond on hääbumas. Kuidas selle traagilise pärandiga suhestuvad teie ja veelgi nooremate põlvkonnad, kellel on sellest juba mälestuste mälestus (nagu ütleb eesti kirjandusklassik Tammsaare)?

NLK: Holokausti isiklikult läbi elanute põlvkond on tõepoolest hääbumas. 27. jaanuaril 2023, rahvusvahelise holokausti mälestuspäeva puhul avaldatud andmete kohaselt elab Iisraelis praegu

150 600 holokaustist pääsenut, kelle keskmine vanus on 85,7. Teine holokaustijärgne põlvkond, minu vanemate põlvkond, elab holokausti varjus ja see, mis nende vanemad on läbi elanud, mõjutab seda põlvkonda vahetult, justkui radioaktiivne kiirgus. Minu arvates on kolmandal põlvkonnal juba piisavalt distantsti, et analüüsida, mida talle on holokausti teemal õpetatud, ja suhtuda sellesse mingil määral ka kriitiliselt ja isegi huumoriga. Minu lühinäidend „Mälumäng” on näiteks komöödia holokausti mälestamisest. Tegelased on teise holokaustijärgse põlvkonna lavastaja ja kaks kolmanda põlvkonna näitlejat Iisraelist, kes kutatakse Berliini holokausti mälestamispäeva tähistamisele. Nad üritavad sõnadesse panna oma puhtisiklikku, ehedat suhet holokaustiga, kuid löövad kahtlema, kas neil selline suhe üldse on või on nad läbi ja lõhki juba lapsepõlves omandatud holokaustiteemalise hariduse produktid. Asi läheb veel keerulisemaks, kui üks näitlejatest tabatakse protestiaktsiooni raames Riigipäevahoonele urineerimas. Näidendis käsitlen ma ka juutide suhteid sakslastega, mis jäävad alati keeruliseks, ja ka küsimust, kuidas tuleb meil, kolmanda põlvkonna liikmetel, holokausti mälestada. Kuidas tuleb meil mälestust edasi kanda ja tagada, et holokausti ei unustataks ja sellest õpitaks, ja samas seda teha tulevastele põlvkondadele arme jätmata, et see neid ei rõhuks ja et nad ei tunneks endid ohvrina. Kahjuks kipuvad teatud Iisraeli poliitikud just neid tundeid ära kasutama, et õhutada natsionalismi ja õigustada ebaõiglust, mis sellega kaasas käib.

Täna olen ma neljandasse põlvkonda kuuluvate laste ema ja mõtisklen, kui kaua me veel holokaustijärgseid põlvkondi loeme, ja mida see tähendab, kui me peaks kunagi otsustama neid enam mitte nummerdada.

MA: Väga paljudel minu tuttavatel juutidel, kes elavad diasporaas (näiteks Euroopas) või Iisraelis, on tõrge Poola vastu. Nad keelduvad sinna minemast, ent Saksamaale lähivad, sest Saksamaa on võtnud vastutuse holokausti eest. Kui käisin esimest korda Jerusemmas holokausti mäletamise keskusel Jad Va-šemis, oli püsiväljapaneku kõige esimene foto Klooga surmalaagrist. Kuidas suhestud Sina Euroopaga? Sina oleks justkui Šira tütar. Kas Sa tunned vanavanemate kaudu sidet Euroopaga või oled Sa läbi ja lõhki Iisraellanna?

NKL: Mina tunnen end läbi ja lõhki Iisraellannana. Sellegipoolest meeldib mulle väga Euroopas viibida ja reisida, ja Itaalias ja Saksamaal olen ma põgusalt isegi elanud. Ma pean tunnistama, et Saksamaal viibides ei suutnud ma holokaustist mitte mõelda, iseäranis Münchenis, linnas, mis oli natsipartei taimelava, kus Hitler kavandas oma eksperimendi, mis tal õnnestus, ja mille lähistele ta isegi esimese koonduslaagri rajada laskis. See ei heidutanud mind seal elamast, aga minu jaoks oli väga oluline enne läbi käia ajaloolised hooned, et näha, kuidas oli Münchenis otsustatud holokausti mälestada (või vahel selle jälgi hoopis varjata). Ka saksa keele kõla on mul mõnikord raske kuulda – kõigi lapsepõlves ja nooruses nähtud holokaustifilmide pärast. Kuigi mul pole ühegi keele suhtes erilisi probleeme, võttis mul Münchenis kuu aega, enne kui ma suutsin välja hääldada selle tänava nime, kus ma elasin. Nagu oleks keha keelt tõrjunud. Muidugi on mul raske Saksamaal rongi peale minna, mõtlemata seejuures kesksele rollile, mis rongidel tollal oli. Sellele vaatamata ei valmista mulle raskusi tänapäeva sakslastega vestelda. Vestlustes omavanuste sakslastega on mind alati üllatanud, et osa neist emotsionaalselt laetud teemadest on

rasked ka nende jaoks, sest nende vanavanemad tegid natsirežiimiga koostööd. Ja minu arvates on selles dialoogis mõlemale poolele midagi tervendavat.

EP: Näidendis on traagiliste ajaloosündmuste kuma ja keerulised peresuhted. Kohtumisel Eesti näitlejatega rääkisite, et seda ei peaks siiski lugema ega mängima liigse raskuse vaimus ja siit võib leida nii südamlikult humoorikaid kui ka isegi koomilisi noote.

NLK: Nii kirjanduses kui ka elus on huumor üks viis valu leevendada. Minu jaoks on selge, et tükk Alzheimeri haigusest pole komöödia, aga olgu nendes rasketes olukordades ka naljakaid hetki. Ma mõõnan, et reaalsus polnud üldse nii lõbus, aga mulle meeldib alati traagikat huumoriga võrrelda, et huumor aitaks traagikat paremini seedita.

EP: Bertod ja Agnes on 20. sajandi ajaloosündmuste tõttu sunnitud rändama, uuel kodumaal kohanema. Kahjuks on maailmas palju põgenikke, liigutakse ka õpingute, töö ja huvide kannul, Eestistki läheb päris palju inimesi välismaale elama, nii et uuel kodumaal kohanemine puudutab ka tänapäeval paljusid. Kuidas erineb sisse- ja väljarändajate kultuuriline kohanemine Iisraelis Agnese ja Bertodi tuleku ajast? Kas (noorte) väljarändamine on probleemiks?

NLK: Osa vastusest leidub juba heebreakeelsetes terminites, mida Margus Ene küsimust heebreakeelde tõlkides kasutas. Iisraeli riigi loomisest saadik on sisse- ja väljarändajate Iisraeli nimetatud *עלייה* 'ks (*alijá*), mis tähendab tõusu, ülespoole liikumist, ja väljarändajate Iisraelist *ירידה* 'ks (*jeridá*), mis tähendab allapoole liikumist. See näitab selgelt, et Iisraeli saabujad liiguvad madalamast kohast

kõrgemale ehk Iisraeli. Alles hiljuti nimetati inimesi, kes otsustasid Iisraelist ära sõita, halvustavalt יורד'ideks (*yoréd*) ehk "allapoole laskujateks" või "madalamale liikujateks".

Teise maailmasõja järel tulenes juutide emigratsioon Iisraeli hädaolukorrast nagu paljude põgenike puhul tänapäevalgi, aga sellega käis kaasas ka sionistliku liikumise võimas ideoloogiline vaim, ja tõotus luua uus riik, juudi rahva kodu, tõmbas ligi kogu maailma juute. Mis puutub minu vanaisasse, siis tema mässas juba enne Teist maailmasõda Iisraeli emigreerudes oma perekonna vastu. Tema perekond kauples Belgias teemantidega, ja tema isa kavandas ka pojale teemantikaupmehe tulevikku. Minu vanaisa perekond otsustas põgeneda Ameerikasse. Lõpuks tuli välja, et minu vanaisa päris lõpuni isa vastu ka ei mässanud, sest temast sai kangavabriku omanik.

16 Kui vanaisa Iisraeli tagasi tuli ja kui vanaema Iisraeli sisse rännates temaga ühines, oli neil üüratu missioonitunne, kusjuures neid ei heidutanud sugugi ka sõda, mis pärast Iisraeli riigi väljakuulutamist kohe Araabia riikidega puhkes. Nad olid riigi loomise ja ülesehitamise lipukandjad. Nad uskusid, et Iisraelis rajatakse ideaalne ühiskond.

Ka tänapäeval saabuvad paljud uued repatriandid Iisraeli sionistlikel kaalutlustel, ent enam mitte nii massiliselt kui riigi alguspäevil. Lisaks saabub tänapäeval Iisraeli ka töö pärast või sõjapõgenike ka palju mittejuute, ja nende integratsiooni toetab Iisraeli riik pehmelt öeldes palju vähem.

Kui minu vanavanemad praegu elus oleksid, siis poleks nad kindla peale Iisraeli olukorraga rahul. Vanaisa, kes oli poliitiliselt väga ärgas, muretses alati, et konflikt Palestiinlastega nii kaua kestab, ja nuputas igasugu võimalikke lahendusi välja.

Praegu on Iisraelis võimul valitsus, mille poliitika ainult süvendab ja teravdab konflikti, elukallidus tõuseb, Iisraeli ühiskonnas on süvenenud konflikt juutide ja Iisraeli kodakondsusega araablaste, usklike ja ilmalike juutide vahel, ja vaenlasi jätkub küllaga ka naaberriikides. Selle kõige tõttu otsustavad paljud noored Iisraelist lahkuda (tegu on sellesama *jeridá*ga). Paljud jäävad Iisraeli, ent hangivad igaks juhuks Euroopa passi, et neil oleks vajadusel kuskile põgeneda. On saatuse iroonia, et need, kelle vanavanemad Euroopast Iisraeli põgenesid, nüüd sinna tagasi põgenevad. Mina isiklikult armastan Iisraeli väga, hoolimata kogu oma kriitikast selle praeguse valitsuse suhtes, ja mul on raske mõelda Iisraelist lahkumisele pärast kogu seda ränka vaeva, mida minu vanavanemad Iisraeli riigi ehitamiseks nägid. Ma loodan, et mul õnnestub anda oma panus selle ideaalse ühiskonna heaks, millest nemad unistasid.

17

MA: „Bertodis ja Agneses” on väga selges kontrastis Euroopa taustaga Bertod ja Agnes, kes on alles jättnud oma eksootilise kõlaga Euroopa-pärased nimed, kuigi paljud repatriandid, iseäranis toona, vahetasid nime ära, ja kes kõnelevad omavahel tihtipeale prantsuse keeles, mis on Bertodi lapsepõlves omandatud keel ja ainuke keel, milles ta Agnesega tutvudes temaga suhelda sai, ja Šira, kellel on maalähedane Iisraeli nimi, kes on sündinud Iisraelis. Kas aškenazi traditsioonid, näiteks toidud, elavad Sinu kodus edasi?

EP: Millised on tänapäeva Iisraelis põlvkondade suhted, perekondlike pühade tähistamise kombed? Kuidas need on muutunud, näiteks võrreldes teie vanavanemate tavadega?

NLK: Mina olen ilmalikust perekonnast, mis tähendab, et traditsioonid elavad meie kodus peamiselt pühade ja peresündmuste tähistamisel, nagu *bar mitsvá* (13-aastastel poistel) ja *bat mitsvá* (12-aastastel tüdrukutel), pulmad ja matused. Minu vanaema ja vanaisa olid pärit traditsiooni järgivatest perekondadest, kes pidasid juudi usu seadustest rohkem kinni, ent osaliselt protestist diasporaa juudi kuvandi vastu loobusid nad Iisraelis ususeadusest kinnipidamisest. Sellegipoolest pidasid nad alati pühi nagu kord ja kohus. Iisraelis polnud neil palju sugulasi: osa hukkus holokaustis, osa jäi Euroopasse või põgenes Ameerikasse. Seetõttu said pühadel kokku kõik, ka kaugemad sugulased, ja pühi peeti koos. Ka praegu peame me tähtsaks pühi pidada laiemas sugulasringis ja peame traditsioonidest kinni pühadekombeid järgides – ja kirjutamata aškenazi kombe kohaselt liiga suurtes kogustes pühadetoitu valmistades.

EP: Näidendi tegevus leiab aset juudi uusaastal. Kuidas teie peres seda vastu võetakse?

NKL: Nii uusaastat kui ka paasapühi on üldiselt kombeks tähistada söömaajaga laiemas perekonnaringis. Meie puhul tähendab see umbes kahtekümmet inimest. Pühadelauda ilmuda on kohustuslik, ja juba väga aegsasti lepitakse kokku, kelle juures kokku tullakse ja kes mis roa valmistab. Nagu ma juba mainisin, on minu pere ilmalik ja seetõttu meie kodus uut aastat vastu võttes psalme ei loeta ja usurituaale ei täideta, vaid keskendutakse traditsioonilistele uusaastaroogadele (granaatõunad, kala, klimbisupp) ja koosolemisele rõõmu tundmisele. Paljusid inimesi uusaastaõhtu ja sellega kaasnev perekondlik koosviibimine ahistab. Psühholoogi tütrena võin ma kinnitada, et uusaastal ja paasapühadel otsib

psühholoogi abi oluliselt rohkem inimesi.

Meie peres võõrustavad külalisi üle aasta eri põlvkonnad. Minu lapsepõlves võtsime me uut aastat vastu ja tähistasime paasapühi alati vana-vanemate kodus. Vanaema valmistas kuningliku söömaaja. Seejärel võttis teatepulga üle minu vanemate põlvkond, ja nüüd, kus mu vanemad on vanemaks jäänud, on järjekord minu ja minu tädilaste põlvkonna käes. Osa neist on suurte vastuvõttude korraldamises lausa meistrid. Mina kahjuks nende hulka ei kuulu. Üks kord kutsusin ma kõik enda juurde uut aastat vastu võtma, ja mulle tollest korrast aitas. Ma samastun väga Šira tegelaskujuga, kelle jaoks oli elus esimest korda uusaastaõhtu korraldamine ülisuur stressiallikas.

*Autoriga vestelnud Ene Paaver ja Margus Alver
Heebrea keelde ja heebrea keelest tõlkinud
Margus Alver*

Foto provvist.

BAT MITSVÁ. Kui juudi tüdruk 12-aastaseks saab, siis saab ta täiskasvanuks ja vastutab ise oma tegude eest Jumala ees ning ta võetakse kogukonna liikmeks. Seda tähtsat sündmust nimetatakse *bat mitsvá*'ks (בת מצווה), mis tähendab heebrea keeles 'käsu tütar') ja tähistatakse sünagoogis. Poistel jõuab analoogne sündmus kätte aasta hiljem (13-aastaselt) ja seda nimetatakse *bar mitsvá*'ks (בר מצווה), mis tähendab 'käsu poeg'). Samad mõisted kõlavad lavalt lavastuses „Lehman Brothers“.

GEFÍLTE FÍŠ. Hakitud kalast, munast ja sibulast valmistatud ja pošeeritud pätsikesed. Traditsiooniline aškenazi sabatiroog, mida süüakse ka uusaasta puhul. Jidiši keeles tähendab פֿיש געפֿילטע täidetud kala, sest algselt pandi hakitud kalamass kalanahka tagasi ja seejärel küpsetati.

HAKITUD MAKŠ. Aškenazi juutide pühadetoit, mida valmistatakse kanamaksast, keedetud munadest, kanarasvast ja sibulast. Jidiši keeles געהאַקטע לעבער (*gehákte léber*), heebrea keeles כבד קצוץ (*kavéd katsúts*).

JUUDI UUSAASTA. Juudi kalendris algab uus kuupäev päikeseloojanguga (näiteks kestab sabbat reedest päikeseloojangust laupäevase päikeseloojanguni), mistõttu juudi pühad jõuavad kätte siis, kui Gregoriuse kalendri järgi on alles pühade eelõhtu. Juudi uus aasta saabub *tišrí*-kuu esimesel päeval ehk 163 päeva pärast pärast paasapühade esimest päeva (Gregoriuse kalendri järgi peaaegu alati septembris või oktoobris), seega meie mõistes justkui vana-aastaõhtul. Väljendit „vana-aastaõhtu“ aga pole õige ka-

sutada, sest uus aasta on õhtusöömaajaks juba saabunud. Nii algas 25. septembri 2022 õhtul juudi aasta 5783, mis kestab 15. septembri 2023 õhtuni. Siit ka väljend „uusaastaõhtu“.

Heebrea keeles on selle püha nimi ראש השנה (*roš ha-šaná*), mis tähendab „aasta pea“. Arvutanud Esimese Moosese raamatu põlvkondade arvu järgi välja inimese loomise kuupäeva, järeldasid ristiisu algusaegadel elanud rabid, et see püha tähistab inimese loomist.

Juudi perekonnad kogunevad uue aasta puhul kahel õhtul järjest pidulada, millel on traditsiooniliselt sümbolseid magusroogi. Kõige tüüpilisem roog on neljaks lõigatud toored õunad, mida lauas mee sisse kastetakse.

Püha kestab kaks päeva, sest täpset kuupäeva oli raske paika panna: kuna juudi kalender on nii päikese- kui ka kuukalender, siis sõltub kuu esimese päeva arvestus sellest, kust kuud vaadatakse. *Roš ha-šaná* puhul olid lahknevused nii suured, et talmudi koostamisel otsustati, et püha kestab kaks päeva.

Roš ha-šaná teine nimi on יום הדין (*jom ha-din* ehk kohtupäev). Uusaastaga algab pikk pühadetsükkel, mis kestab kogu *tišrí*-kuu ja on pühendatud oma südametunnistusega rahu tegemisele ja Jumalale. Kümme päeva pärast uut aastat peetakse יום כיפור (*jom kipúri*) ehk lepituspäeva, andekspalumise, paastu ja patukahetsuse päeva.

Uusaastal käivad hinged läbi Jumala eest, kes nad elu- või surmaraamatusse kirja paneb. Kümnet päeva, mis uusaasta ja lepituspäeva vahele jäävad, nimetatakse hirmuäratavateks päevadeks (ימים נוראים, *jamím noraím*), mis võivad Jumala otsust ühele või teisele poole kallutada.

Seejärel saabub lehtmajade püha (סוכות, *sukót*), mis tähistab viljakoristust ja meenutab neljakümme korbis rännates veedetud aastat pärast Egiptuse vangipõlvest pääsemist. Tsükli lõpetab toorapüha (שמחת תורה, *simhát torá*).

KNÉIDLAH. Aškenazi juutide klimebid, jidišikeelse sõna קניידל (*kneidl*) mitmus (קניידלאך). See nimetus on ilmselt pärit saksa tegusõnast *kneten* 'muda'. Sama päritoluga on ka saksa *Knödel* ja tšehhi *knedlík*.

KRÉPLAH. Kolmnurksed või ruudukujulised pelmeenid, mis on täidetud hakkliha, juustu vms ja mida aškenazi juudid söövad ka uusaasta puhul. Jidišikeelse sõna קרעפל (*krepl*) mitmus (קרעפלאך).

TSIMMES. Aškenazi juutide kergelt magus roog, mida hakati Saksamaal ja Ida-Euroopas uusaastal sööma ja mille peamised koostisosad on hautatud porgandid ja kuivatatud ploomid või rosinad, millele võib lisada ka teisi juurvilju, õunu, kaneeli või muskaatpähklit. Roa nimi tuleb arvatavasti saksa sõnadest *zum Essen* 'söömiseks, söögi juurde'.

Pühade, tähtpäevade ja kuude nimetuste transkriptsioon on siin esitatud tänapäeval normipärase israeli häälduse kohaselt. Aškenazi häälduses, mis on regiooniti erinev, on sõnarõhud ja osa häälikuid teised. Näiteks lavastuse „Lehman Brothers“ tegelased kasutavad lõunasaksa aškenazi hääldust ja ütlevad „*súkos*“, mitte „*sukót*“.

Margus Alver

pealavameister Oskar Irve
lavameistrid Janno Jaanus, Eerik Nõlvaku,
Martin Sakur
valgusmeistrid Andreas Altmäe, Sten-Martin Saarest
helimeister Jana-Liisa Johansson
grimeerijad Siiri Lauri, Kristel Kärner, Marit Pruul,
Edith Eller, Marii Lotta
riietajad Kayre Pärnpuu, Jaanika Idvan,
Kaja Edovald, Annely Pahman

kunstnik-kujundaja Külliki Falkenberg
õmblejad Marvi Idol, Urve Lerman,
Inge Vagiström, Jana Volke
drapeerija Enna Jürine
butafoor-dekoraator Lea Ojam
tisler Toivo Sakk
tisler-dekoraator Juho Kokamägi
konstruktor Andrus Muuga
kostüümilao hoidja Kadri Varblane

lavastusala juhataja Mikk Lagemaa
valgusala juhataja Priidu Adlas
heli- ja videoala juhataja Tauno Makke
grimmiala juhataja Siiri Lauri
kostüümiala juhataja Piret Tang
rekvisiidiala juhataja Karin Tetsmann
lavastusjuht Andres Bergström
etendusteenistuse juht Johannes Tammsalu

kavalehe koostaja Ene Paaver
plakati foto autor, plakati ja
kavalehe kujundaja, proovifotod ja
autori foto Kadri Hallik

peakunstnik Laura Pählapuu
kunstiline juht Hendrik Toompere jr
teatrijuht Rein Oja

Peatoetaja

Toetajad

Partnerid

Teatri tegevust rahastab

KULTUURIMINISTEERIUM

Teatri pileteid müüb

